

CAPVT SEPTIMVM.

Aput hoc plenum est salutaribus præceptis ad cōmunem vitam pertinentibus. Et primū quidem continet pleraq; communia præcepta negatiua, quibus quæ mala sunt prohibentur: deinde traduntur præcepta ad familiam curandam pertinentia, ac postea talia quæ ad reuerētiam sacerdotum spectant: tum & ab his transitur ad commune præceptum beneficentiæ pauperibus & afflictis exhibendæ. Imprimis ergo in genere, vitiorum omnium fuga consulitur, dicendo:

1 Noli facere mala, & non te apprehendent:

Mala scilicet, quod in Græcis etiam repetitur, quamuis in vtraque parte dictio, mala, non pro eisdem malis accipi videatur. Cū enim dicitur, Noli facere mala; de malis culpæ sermo est: cū verò dicitur, non te apprehendent mala; sermo est de malis pænæ. Dirigitur autē hæc sententia cōtra eos qui de suis queruntur calamitatibus, non agnoscentes se earum esse causas propter peccata sua: quasi dicat: Vis liber esse à malis? noli facere mala. iuxta vulgare prouerbium: Non essent plagæ si non essent peccata. Respondet huic quod & Saluator: Eadē mensura qua mensi fueritis, remetietur vobis. Et quod dictum est Cain: Nonne si bene egeris recipies, si autem malè, statim in foribus peccatum tuum aderit? Et quod Psalmista dicit de Deo; cum peruerso peruerteris.

Genes. 4.

Psal. 17.

2 Discede ab iniquo, & discedent mala abs te.

Ablatius, iniquo, accipi potest pro re iniqua, vt hæc sententia alijs verbis idem significet quod superior sententia. quam intelligentiam puto esse veriorē. Aut potest accipi pro homine iniquo, aut diabolo, & tunc per mala, intelligi possunt vitia. Qui enim consortiū declinat iniqui hominis & diaboli, facillè à vitijs, & proinde etiam à vindicta liber erit. Cui intelligentiæ fauere multum videtur quod Græca non habeant hic mala, sed *μαρτία*, hoc est, peccatum. Sed rectè etiam intelligitur peccatum declinare ab homine, quia non inuoluit eū vindicta peccato debita.

3 Fili non semines mala in sulcis iniustitiæ, & non metes ea in septuplum.

Mala, non est in Græcis, quæ absolutè habent, non semines. Obscurum autem est quid per sulcos iniustitiæ sit intelligendum, in quibus, vel, vt est Græcis, super quos non vult seminari. Intelligit quidem Lyranus sulcos iniustitiæ, corda fragilium ad iniquitates prona, vt significetur talibus non esse ingerenda semina prauæ doctrinæ aut scandalosæ vitæ, qui sunt veluti sulci dispositi ad semen suscipiendum. At simplicius fuerit intelligere hoc significari quod apud Paulū, cū dicit: Qui seminat in carne (vel, vt est Græcis, per accusatiuū sicut hic, in carnē suam) de car-

Galat. 6.

de carne & metet corruptionem. Sicut enim ibi seminare in carne, est ea opera facere quæ caro desiderat, quæque caro in sese veluti recipit, fouet & nutrit; sicut terra sparsum in se semen: ita & hic seminare in fulcis iniustitiæ, est satisfacere desiderijs carnis, eaque facere vnde mala desideria foueantur: vt fulci iniustitiæ, intelligantur desideria carnis & mali affectus, quibus qui fomentum præbuerint per opera mala, mentent inde in septuplum; hoc est, quemadmodum ager semen illi immisum reddit cum fœnore magno, ita & ipsi graue inde reportabunt malum atque vindictam. Septuplum enim more scripturæ, positum est pro multipliciter. Potest etiam simpliciter accipi seminare in fulcis vel super fulcos iniustitiæ, positum pro serere malam sementem.

5 Noli quærere ab homine ducatum, neque à rege cathedram honoris.

Subijcit quædam modestiæ præcepta, auocans ab ambitione & appetitu honorum qui in hominibus maximè dominatur, idq; cum summo periculo, & periculis etiam cum perniciæ ipsorum. Pro, ab homine, Græcis est *παρὰ υἱοῦ*, à Domino. Et verisimile est interpretem vertisse, à Domino, idque à scriptore indocto mutatum in, ab homine. Dehortatur enim Sapiens vt neque stultis precibus à Domino, neque à regibus petamus principatum aut sedem honorificam, tum quòd in publicis illis functionibus non tantum honor spectandus sit, sed & onus molestijs & periculis non carens, tum quòd exacta ratio administrationis Deo & regi reddenda sit: proinde ab illis honorari, est illis grauius obstringi, & se eis subijcere quorum vltionem euitare non licet. Ducatum posuit interpretes pro principatu, quia qui præest, alios ducere & gubernare debet. Græcè est *ἡγεμονία*. Et quoniam sunt qui ob præsumptionem virtutis & sapientiæ audent siue à Deo, siue ab homine petere honoris locum, rectè subijcitur:

5 Non te iustifices ante Deum, quoniam agnitor cordis ipse est: & penes reges noli velle videri sapiens.

Pars illa; quoniam agnitor cordis ipse est; addita est ab interprete, vel alio quopiam, commentarij vice, cum Græca etiam hic tantum habeant bimebrè sententiam, qua dehortatur Sapiens ab ostentatione iustitiæ corâ Deo, & sapientiæ corâ rege. Vtriq; enim huiusmodi ostentatio est odiosa propter superbiæ notâ, quæ Deo & regibus summe displicet. Vterque huiusmodi ostentationem facile potest confutare. Nam & Deus facile quemque potest conuincere peccati, qui agnitor est cordis, & quem nullum latet secretum: & rex proponendo grauissimarum rerum difficultates, facile poterit ignorantiam alicuius proderè, & ridendam exponere. Vnde & Salomon monet: Ne gloriosus appareas coram rege. Iustificans se ante Deum, qui ita coram Deo de sua iustitia gloriantur, quasi nullum habeant peccatum, ob quod argui timeant ab eo. quomodo se iusti-

se iustificabat Pharifæus ille Euangelicus, de quo Lucae 18. Iustificant Lucae 18.
item se ante Deum, qui sua facta apud eum excusant, quærentes excu-
sationes in peccatis, quasi Deum per eas fallere possint, sicut fallunt
homines.

6 Noli quærere fieri iudex, nisi valeas virtute irrumperere iniqui-
tates.

Peculiariter dehortatur ab ambitione potestatis iudiciariæ, indicans
eam requirere quod paucis datum est, quodque de se non temerè
quis præsumere debet, videlicet vt valeat virtute, hoc est, viriliter &
fortiter irrumperere iniquitates. Vbi irrumperere non est positum in com-
muni eius significatu pro vi ingredi, sed in propria eius significatione
pro penitus frangere, quomodo accipit Lactantius lib.6. Summum, in-
quit, inter se hominum vinculum, est humanitas: quod qui irruperit,
nefarius & parricida existimandus est. Græcis est, nisi valeas tollere ini-
iustitias. Porrò Rabanus hoc refert ad iudicis iniquitates, intelligens,
eum qui iudex esse volet, ante omnia debere in seipso separare iniqui-
tates: quia, inquit, qui grauatur pondere propriarum culparum, non de-
bet velle fieri iudex alienarum. Magis tamen referendum est ad iniqui-
tates alienas, vt significetur, ad iudicem pertinere vt viriliter resistat,
impediat & frangat improborum conatus, & eorum violētias siue con-
tra se siue contra innocentes alios reprimat & vindicet. Vt autem sic
valeat irrumperere iniquitates aliorum, multa in iudice requiruntur, &
primùm quidem vitæ integritas, & in iudicando æquitas: deinde verò
etiam potentia, diuitiæ ac fauor hominum, sine quibus non suffecerit Exodi 18.
vitæ innocentia. vnde Iethro Mofi consulit, vt prouideat ex omni ple-
be viros potentes & timentes Deum quos præficiat populo.

7 Ne fortè extimescas faciem potentis, & ponas scandalum in
agilitate tua.

Indicat & aliud periculum, ob quod non sit ambienda iudicandi po-
testas, nempe quia frequenter fit, vt iudex timore potentiae alicuius
non ausit iustam proferre aut exequi sententiam. Pro, in agilitate tua,
Græcis est, ἐν ἰσχυρίῳ σου, hoc est, in æquitate vel rectitudine tua. Et
fortè interpres scripserat, æquitate, cum sic soleat dictionem ἰσχυρίῳ
vertere, sed hoc scriptor aliquis mutauit in, agilitate, quòd absurdum
videretur dici scandalum poni in æquitate. Ponere autem scandalum
in æquitate sua, est offendiculū præbere suæ æquitati & integritati, hoc
est, aliquid committere per quod æquitas ipsius impediatur, vt non ha-
beat quem solebat & debebat progressum. Quod fit, dum iudex timen-
do personam potentis, non audet debitam pronunciare aut exequi sen-
tentiam. Itaque non tam hic est sermo de scandalo alijs præstito, quàm
de scandalo quod quis sibi præstat, dum id facit per quod ad lapsum &
ruinam inclinatur. In hunc sensum & nostra lectio accipiendâ est hoc
modo:

modo: Ne fortè extimescas faciem potentis, & hanc timendo ponas tibi scandalum in agilitate, hoc est, dexteritate tua, quia scilicet per timorem potentię alterius tibi ipsi obstaculum præbes, ne pro tua dexteritate & promptitudine pergas in iudicando & defendendo oppressos innocentes. Lyranus intelligit; ne ponas scandalum in agilitate tua; hoc est, ne alios scandalizes per leuitatem & inconstantiam tuam. Verùm hæc explicatio nimis est aliena ab originali, & nomen, agilitatis, magis laudis nomen est quàm vitij.

8 Non pecces in multitudinē ciuitatis, nec te immittas in populū.

M Agis legendum est per accusatiuum, multitudinem, quomodo legitur apud Rabanum, cū Græcè sit *τις ὁ πλῆθος*, in multitudinem. Videtur autem hæc sententia etiam pertinere ad doctrinam superiorem, vt indicetur hic & alia ratio, ob quā non sit ambienda potestas regendi & iudicandi alios, nempe quia per eam potestatem exponit quis sese periculo apud promiscuum vulgus, quod vt facile offenditur, ita difficile placatur. Dicit ergo; non pecces contra multitudinem ciuitatis; iniuria illam afficiendo: neque te temerè immittas in populum, siue ad regendum illum, siue potius ad componēdum rixas & contentiones in populo excitatas. Primū prohibet, non solūm quòd graue sit delictū, peccare cōtra totam communitatem, sed etiā quòd difficile sit eam placare, & effugere eius vltionē. Secundum prohibet, quòd periculosum sit Reipublicæ rebus se immiscere, maximè contentionis tempore, quòd multi semper parentur hostes in quamcunque partem quis inclinetur. Constat ex Actis de Paulo, quomodo cum vellet in tumultu excitato Ephesi à Demetrio se dare in theatrum, à suis admonitus sese continuerit.

Act. 19.

9 Neque alliges duplicia peccata, nec enim in vno eris immunis.

P Ropter coniunctionem, neque, hæc sententia ad superiorem doctrinam ferè refertur, vt per hanc moneatur ne quis immittendo se in populum, aut iudicis officium ambiendo, se inuoluat duplicibus peccatis, & suis scilicet & populi, cuius peccata sæpè imputantur rectoribus, siue ob scandalum ab eis datum, siue ob negligentiam correctionis. At Græca hanc sententiam seorsum habent, & alium sensum requirunt. Habent enim sic; *μη καταδομιύους δις ἀμαρτίαν*, Ne alliges bis peccatum. Quibus verbis prohibetur continuatio peccatorum, vt si semel labi in aliquo contingat, mox cessetur, nec adiiciatur peccatum peccato. Continuatio enim peccatorum ac multiplicatio, in scriptura dicitur esse quædam colligatio, vinculorumq; connexio. vnde apud Isaiam dicitur: Væ qui trahitis iniquitatem in funiculo vanitatis, & quasi vinculū plaustrī peccatum. In nostra ergo lectione alligari duplicia peccata, est peccatum semel commissum repetere, & priori coniungere. quod ne fiat, rationem reddit: Nec enim, inquit, in vno immunis eris; hoc est, impunitus non eris de vno admissio, quanto magis si repetas. Satis durum erit

Isai. 5.

robom

vnius

vnus vindictam perferre, quo magis cauendum ne duplicetur, vt ne duplicato peccato duplicetur & pœna.

10 Noli esse pusillanimis in animo tuo, exorare & dare eleemosynam ne despicias.

PRo omnibus illis verbis; Noli esse pusillanimis in animo tuo, exorare; Græcis est breuius & elegantius, *μὴ ὀλιγοψυχέσῃς ἐν προσευχῇ σου*, ne sis pusillanimis in oratione tua; vt verisimile sit infinitiuum, exorare, apud nos magis referendum ad præcedentia, quàm ad sequens verbum, despicias, vt aliqui libri scripti distingunt. vt sit sensus: non sis pusillanimis ad exorandum. Vt ut est, postquàm monuit peccatum non iterandum, & nec vnum quidem fore impunitum, commodè subiungit quid admissio peccato sit pro eius expiatione faciendum, orandum scilicet cum confidentia, & orationi addendam eleemosynam, quæ extinguit peccatum, sicut aqua ignem. Dicit ergo: Si peccasti, noli ob id esse omnino pusillanimis, quasi desperans de venia, sed ora Deum cum fiducia: at quoniam non oportet esse contentum oratione, ne despicias, nec negligas dare etiam eleemosynam. Ita fiet, vt qui benignus es in alios, etiam Dei benignitatem in te prouoces, & sentias. Similis locus est infra: Fili peccasti, non adijcias iterum: sed & de pristinis deprecare Deum, vt tibi dimittantur. Sapien. 21

11 Ne dicas, In multitudine munerum meorum respiciet Deus, & offerente me Deo altissimo, munera mea suscipiet.

Dixit per quæ Deus propitiari possit, dicit nunc per quæ non propitiatur, tollens fiduciam legalium sacrificiorum, siue quòd illa per se Deo grata non essent, sicut Iudæi putabant, siue potius quòd, neglecta pietate in Deum & proximum, de qua actum est sententia præcedente, vana esset fiducia impetrandæ misericordiæ Dei, per sacrificia etiam nouæ legis. Dicit enim hanc sententiam Sapiens contra impios, qui etiam si perseuerent in peccatis suis, per oblationem sacrificiorum sibi promittunt impunitatem, ita vt hæc sententia pertineat ad retundendam vanâ præsumptionem, sicut præcedens ad desperationem tollendam.

12 Ne irrideas hominem in amaritudine animæ suæ. Est enim qui humiliat & exultat circumspector Deus.

Græca habent, *ἐνδραπέων ὄντι*, hominem existentem in amaritudine. Nec habent duo illa verba; circumspector Deus. Monet non ridendum hominem miseris & calamitate grauatum, aut in cordis amaritudine constitutum, vt cui potius sit condolendum, & consolatio adhibenda. Et causam addit quòd sit qui humiliat & exultat, nempe Deus, significans esse vicissitudinem rerum in manu Dei sitam, vt summa faciat infima, & contrâ infima extollat, vt ob id quisque sibi alienam miseriam metuere debeat, & huius metu ab irrisione cauere. Aut etiam amplius signifi-

significat, Deum solitum alienæ miseriæ irrisores deicere, exaltatis his qui prius deiecti erant. vt sit sensus: hominem calamitosum non irridendum, quòd Deus qui omnia circumspicit, potest & illum derisum extollere, & derisorem deprimere, idque facere consideratione summæ illius crudelitatis. Iuxta primam intelligentiam similis est sententia in Isocrate ad Demonicum: Nemini, inquit, calamitatem exprobraueris, fortuna enim communis est, & futurum non videtur, hoc est, cuique incertum est & incognitum.

13 Noli arare mendacium aduersus fratrem tuum*, neque in amicum similiter facias.

OMnes scripti quos vidi codices habent, amare mendacium, sed mendandum esse, & legendum, arare, vt habent Biblia Roberti, patet ex Græcis, quæ habent, *μὴ ἀρεῖαι*, ne ares. Quoniam autem scriptores non intellexerunt quid esset arare mendacium, arare verterunt in amare. Est autem phrasi Hebraica arare mendaciū, machinari & moliri aliquid falsi, sicut Osee 10. dicitur: Arastis impietatem. & Psal. 129. vbi nos habemus; Super dorsum meum fabricauerunt peccatores; Hebræa habent, arauerunt aratores. Certè Rabanum legisse arare, non amare, quamuis contextus habeat amare, patet satis ex commentario, qui exponit de non molienda fraude amico. Si, inquit, nullum mendacium laudabile est, & cuiquam scandalum inferre perniciosum, quanto magis contra amicum aliquid moliri per fraudem, vituperabile est? Et inter alias scripturas adducit quod huic loco simile est, illud scilicet Prou. 3. **Prouer. 3.** Ne moliaris amico tuo malum, cum ille habeat in te fiduciam. Quo loco etiam Hebræis verbum est quod est Osee 10. & significat arare, vt certum sit Sapientem hic imitatum esse illum locum Prouerb. Sicut ergo superiori sententia dehortatus est à summa illa inhumanitate, qua quis irridet calamitosum, cum nemo omnino irridendus sit; ita & hic ab alterius speciei etiam summa inhumanitate dehortatur, vt cum cōtra neminem fraude & mendacio agendum sit, maximè tamen caueatur, ne mendacium aliquod fabricetur contra eos qui vel consanguinitate vel amicitia coniuncti sunt. Et ne videatur aliquod mendacium admittere, dum in speciali prohibet mendacium contra fratrem vel amicum excogitatum, ideo rectè subjicit:

14 Noli velle mentiri omne mendacium, assiduitas enim illius non est bona.

OMne, inquit, mendacium noli mentiri, hoc est, nullum omnino velis mentiri, ne illud quidem quod in nullius vergere dispèdium videatur, imò nec illud quod videtur esse officiosum. Tractat hunc locum prolixè D. Augustinus lib. de mendacio ad Consentium, cap. 16. & 17. indicans triplicem eius intellectum. Nam eos qui defendebant licitum quandoque esse mendacium, asserit hunc locum sic intelligere, vel vt tantum

tantum prohibeatur mendacium quod ex voluntate proficiscitur, non autem quod quis inuitus profert propter aliquod bonum, atque ideo dictum non esse: Noli mentiri omne mendacium; sed, noli velle mentiri. Vel vt dictum sit; noli omne mendacium mentiri; quasi aliquibus mendacijs exceptis quædam permittantur, quomodo si diceretur: Noli velle credere omni homini; non significaretur nulli credendum, sed non omnibus, aliquibus tamen credendum. Eos verò qui omne mendacium prohibitum esse defendebant, hunc locū etiam pro se asserit protulisse, ex eo ostendentes, vsque adeo generaliter omne mendacium esse detestandum, vt etiam si quis mentiri velit, etiamsi non mentiatur, iam voluntas ipsa damnanda sit, ideoque non esse dictum: Noli mentiri omne mendacium; sed, noli velle mentiri omne mendacium; vt non solum mentiri, sed nec velle mentiri quisquam audeat vlllo mendacio. Magis tamen videtur dictum esse, noli velle, vel, vt est Græcis, ne velis, vt affectatum mendacium maximè prohiberet, non quòd iuxta primum intellectum mendacium non affectatū, & ab inuito prolatū, defendendum sit esse licitū, sed quoniam per infirmitatē humanam vel omnino fieri non potest vel vix, vt quis nunquam mentiatur, (si quis enim in verbo non offendit, hic perfectus est vir) saltem caueat ne affectet mendaciū, & studiosè mentiatur atque ex proposito. Cui intelligentiæ bene conuenit quod sequitur: Assiduitas enim illius non est bona. Pro quo Græcis est, *ὅτι ἡ ἀσφάλεια*, non ad bonum, supple tendit vel cedit. vnde Augustinus legit loco prædicto, non proficiet ad bonum. In nostra autem lectione cum dicitur, non est bona, plus intelligendum est significari quàm dicitur, nempe quòd sit admodum noxia & mala, sicut cum dicitur in Proverbijs: Cognoscere personam in iudicio, non est bonū. Quàm sit malum assidue mētiri, & quare, indicatur multis verbis postea cap. 20. cum assiduus in mendacijs furi comparatur, imo præponitur, ob ignominiam quam vterque in republica sibi conciliat. Cum ergo assiduitas mendaciorum valde sit mala, & noxia homini, vt cui summam adferat ignominiam, monet vt saltem ab affectatis qualibuscunque mendacijs absteineatur. nam qui ea affectat, faciliè ea repetet, & in eis assiduus fiet. vnde in illud dedecus incidet, vt ei nec vera dicenti credatur.

Iacobi 3.

Prou. 24.

15 Noli verbosus esse in multitudine presbyterorum, & non iteres verbum in oratione tua.

Mendacio rectè adiungit garrulitatem, alterū scilicet linguæ vitium, quod cum vbiq̃ vitandum sit, maximè tamē & in cœtu seniorum atque grauium virorum, & in oratione quæ ad Deum funditur. Vtrobique enim verecundia & modestia est adhibenda, ibi ob reuerentiam senum, hic ob reuerentiam Dei, ideoque bene hæc duo coniungit. Pro, verbosus esse, Græcis est *μὴ ἀδολεσχᾶ*. Est autem *ἀδολεσχᾶ*, nugari, garrire, ac ineptè, nulla habita ratione temporis, loci ac personarum, ea loqui quæ ad rem non pertinent. Similem doctrinā postea habet cap. 32.

F. In me-

In medio magnatorum loqui non præsumas, & ubi sunt fenestras, non multum loquaris. Audi tacens, & pro reuerentia accedet tibi gratia bona. Quod prohibet in oratione iterari verbum, hoc est, sermonem repetere, sic est accipiendum quomodo illud in euangelio: Orantes nolite multum loqui, videlicet ne ethnicorum more præ irreuerentia, inaduerentia, & infidelitate fiat sermonis repetitio, quasi inculcatio verborum apud Deum, ut nos audiat & intelligat, sit necessaria, sicut est apud homines. Similis est doctrina apud Ecclesiasten: Ne temere, inquit, quid loquaris, neque cor tuum sit velox ad proferendum sermonem coram Deo. Deus enim in cælo, & tu super terrâ, idcirco sint pauci sermones tui. Non prohibetur ergo in oratione ad Deum eadem nonnunquam repetere ex feruore spiritus, vel ad feruorem spiritus excitandum, sed ne temerè id fiat, irreuerenter, & citra fidem inutiliter. Porro orationem hic non accipi quomodo sermonem & concionem aliquam vocamus orationem, ut de oratione ad homines intelligatur, sicut quidam accipiunt, sed pro precatione, patet ex dictione Græca προσέχου, D. Gregorius aliquoties hunc locum subtiliter interpretatur, ut eo significetur vitia non iteranda, pro quibus sæpius sit orandum. Sic enim habet lib. 10. moralium cap. 17. Hoc dicto vir Sapiens nequaquam nos prohibet sæpe veniam petere, sed culpas iterare; ac si apertè dicat: Cum male gesta defleueris, nequaquam rursus facias quod in precibus iterum plangas. Sic & parte tertia curæ pasto. cap. 21. Rursum scriptum est: Ne iteres verbum in oratione tua. Verbum namque in oratione iterare, est post fletum committere, quod rursus necesse sit flere.

16 Non oderis laboriosa opera, & rusticationem creatam ab altissimo.

Græcis non est pluraliter, laboriosa opera, sed singulari numero, *ἡ πρῶτον ἰσχυρία*, laboriosum opus vel operationem, ut peculiariter accipi possit de eo opere quod explicatur secundo membro, nempe de rusticatione, hoc est, agricultura. Est enim Græcè γεωργία. Rectè tamen etiam singulare accipitur positum pro plurali, ut prima parte intelligatur ab otio dehortari, & monere ne ob laborem quis detrectet operari, aut præ mollitie ea opera fugiat & odiat, quæ magis laborem coniunctum habent. Secunda deinde parte moneat inter omnia opera minimè agriculturam odiendam, vel hoc nomine, quod cum reliqua opera curiositas aut voluntas humana adinuenerit & instituerit, hæc creata sit & instituta ab altissimo, qui & in paradiso primum hominè posuit ut hortum coleret, & postquam eum eiecit inde, mandauit ut terram peccato maledictam in sudore vultus sui laboraret & excoleret. Agriculturam etiam ethnici etsi hanc causam ignorarent, alijs omnibus artibus mechanicis præferendam merito censuerunt. Sic enim scribit de ea Cicero lib. 1. Officiorum: Omnium rerum ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agricultura melius, nihil dulcius, nihil libero homine dignius. Qui & similia multa habet lib. de senectute. Porro laboriosa opera dupliciter, quis odit,

odit, nempe aut quia ea subire detrectat, aut quia propter ea contemnit illos qui ea exercent, vt iam mundus admodum corruptus facit, à cuius sententia & imitatione reuocat sententia sequenti.

17 Non te reputes in multitudine indisciplinatorum. Memento iræ, quoniam non tardabit.

PRo, reputes, est *προλογίζου*, quod hic magis erat vertendum, cōputes. Sensus enim est; non te aggregates aut computari sinas in cœtu imprudentium hominum, aut, vt est Græcè, *ἀμαρτωλῶν*, hoc est, peccatorū, qui nullo Dei timore à malo deterrentur, nec didicerunt Deum timere, & mala imminētia præuidere: sed tu memeto de ira & ultione diuina, quòd etfi aliter peccatoribus videatur, re vera tamē non tardabit, sed citius opinione, & certissimò adueniet, nec diu aberit. Coniunctio enim, quoniam, magis accipienda est pro quòd quàm causaliter, quia Græcis est; Memento quòd ira non tardabit.

18 Humilia valde spiritum tuum, quoniam vindicta carnis impij ignis & vermis.

Non est Græcis, carnis impij, sed tantum, impij. Alluditur autem ad illud Isaïæ, quod & apud Marcū citatur à Saluatore: Vermis eorum Isaïæ 66. non morietur, & ignis eorum non extinguetur. Ad quem locum etiam Marc. 9. alluditur in cantico Iudith, cum dicitur: Dabit ignē & vermes in carnes eorum, vt vrantur & sentiant vsque in sempiternum. Non sunt autem Iudith 16 hæc loca de verme corporali intelligēda, quomodo Haymo intellexisse videtur, sed per duo hæc duplex impiorum pœna designatur, per ignem pœna extrinsecus sæuiens, per vermē dolor intus accusans, & coniciētia semper remordens & torquēs. Cum ergo superiori sentētia dixerit iram nō tardaturam, hic explicat quæ sit illa ira, & quàm grauis, & huius consideratione monet spiritū humiliandum, & valde humiliandū, hoc est, per timorē potentia & seueræ iustitiæ diuinæ animū hominis ad superbiam pronū, admodū submittendum esse Deo, ita vt se valde paratū exhibeat ad obediendū illi: iuxta illud Petri: Humiliamini sub potenti manu Dei. 1. Pet. 5.

19 Noli præuaricari in amicum pecuniam differentem, neque fratrem charissimum auro spreueris.

Perique scripti libri habent, pecunia differenti, alij etiam aliter. Videndum ergo ex collatione cū Græcis, quæ sit huius varietatis causa, & quæ sit verior lectio. Habent autem Græca sic, *μὴ ἀμαρτῶν φίλον ἐνικερ εἰς φόρου, καὶ ἀδελφὸν γνήσιον ἐν χρυσῶ ὀφείας*, hoc est, ne permutes amicū propter rem aliquā eximiam, nec fratrem germanū in auro Ophir, Quo significatur amicū omnibus pretiosis & præstātibus rebus anteponendū. Nam, vt inquit Cicero, amicus est optima & pulcherrima supellex. Dictio enim Græca, *εἰς φόρου*, rem præstantē & excellentē significat. Quædā Græca exemplaria, & nominatim Germanicū habet *ἀδισαφόρου*,

sed sensus eodem recidit. ἀδιάφορα enim, hoc est, indifferentia, dicuntur secundum Stoicos media, quæ per sese ad felicitatem vel infelicitatem non faciunt, sed usu probantur aut improbantur: qualia sunt τὰ τυχευτικά, id est, fortuna bona, quibus amicus mutandus non est. Priorem Græcorum lectionem veriore esse secunda pars comprobat, quæ meminit auri Ophir, excellentissimi scilicet & præstantissimi. Ex his satis licet intelligere, interpretem nostrum potius vertisse per ablativum, pecunia differenti, quomodo etiam longè plura scripta habent. Id cum non satis intelligeretur, quidam scripserunt, pecuniam differenti, alij, pecuniam deferenti. Et cum nec hæc intelligerentur, vt re vera sensum commodum non habent, tandem cœptum est scribi & retineri, pecuniam differentem, vt sit sensus: Non esse rumpendam amicitiam, nec amicitiam legem transgrediendam, propterea quod amicus differat pecuniæ debitæ vel mutuatæ solutionem. At vt hic sensus longè abest ab originali sensu, ita altera lectio, si rectè intelligatur, cum illo maxime conuenit. Pecunia enim differens, accipienda est pecunia excellens, aut varia, diuersa & multa, vt sit sensus; Noli præuaricari in amicum, rumpendo scilicet amicitiam cum eo initam, propter pecuniam etiam excellentem, aut variam & multam: nec fratrem charissimum spreueris propter aurum, quod vel eius nomine tibi esset persoluendum, aut remittendum. Sic & postea dicitur: Perde pecuniam propter fratrem & amicum. Et in Prouerbijs dicitur: Qui negligit damnum propter amicum, iustus est.

Cap. 27.
Prou. 12.

20 Noli discedere à muliere sensata & bona, quam sortitus es in timore Domini: gratia enim verecundiæ eius super aurum.

Multis deinceps præceptis docetur, quomodo quis se gerere debeat erga certas personas. Cœpit in superiori sententiâ ab amici persona, hinc agit de vxore, quam, sicut nec amicum etiam, non vult iuxta libertatem viris in lege veteri permissam, deserere, cum & prudens est & bona, quod gratiositas verecundiæ eius, per quam & erga virum suum demissè se gerit, & ab alijs se castam conseruat, pluris sit facienda quam aurum. Porro illam partem; quam sortitus es in timore Domini; sicut & genitium, verecundiæ, interpres addidit de suo, cum Græcis tantum sit, gratia eius super aurum. Potest autem, in timore Domini, referri ad virum, vt sit sensus; quâ sortitus es, & à Deo obtinuisti per hoc quod eum timuisti. Nam vt postea dicitur: Mulier bona, pars bona, in parte bona timentium Deum dabitur viro pro factis suis. Aut potest referri ad mulierem, vt sit sensus; quam consecutus es in timore Dei ambulantiem. Quod autem à tali muliere prohibet discedere, non eo dicit quod temerè ab ea quæ omnino talis non est, sit discedendum: sed significare voluit, à tali minimè discedendum ob temporale aliquod incommodum, quodque summæ sit imprudentiæ simul & inhumanitatis talem relinquere, sicut & versu sequenti singularem crudelitatem in seruos prohibet.

Sapient. 26

Non

- 21 Non lædas seruum in veritate operantem, neque mercenarium dantem animam suam.

IN veritate operatur seruus qui non ad oculum seruit, nec mendacijs domino suo imponit, sed quod iussum est, ex animo & fideliter exequitur. Mercenarius dat animam suam, qui se totum impendit operi, non per pigritiam sibi nimis parcens, sed diligenter quod suscepit perficiens. Duo ergo in seruo & mercenario requirit, fidelitatē & diligentiam. Hos non vult lædi, hoc est, malo aliquo affici, ita scilicet vt vel durioribus verbis contristentur, aut plagis afficiantur, aut his quæ ad vitam necessaria sunt, & pro stipendio eis debentur, priuentur. Pro, lædas, enim Græcis est *κακώσῃς*, hoc est, affligas aut malè tractes. Et lædere Latinis est iniuria quauis afficere. Parum quidem prohibet dum tales non vult lædi, sed indicat maximam esse impietatem tales iniuria afficere, eamque impietatem, cum in plerisque duris dominis reperitur, imprimis cauendam. Deinde pro more suo parum dicens, plus vult significare, nempe tales non solum non lædendos, sed & præmio & honore prosequendos. vnde & sequitur:

- 22 Seruus sensatus fit tibi dilectus quasi anima tua, non defraudes illum libertate, neque inopem derelinquas illum.

GRæcis tantum est, Seruum prudentem diligit anima tua, ne priues illum libertate. Duo ergo requirit seruo prudenti exhibenda, scilicet dilectionem, eamque non vulgarem, sed quæ ex animo intimo profiscatur, aut qua quis seruum diligit vt animam suam, hoc est, seipsum, & libertatis concessione. Quod si de seruo Hebræo accipiatur, intelligi potest Sapientē significasse prudentē seruum non inuitum detinendum vltra tempus à lege præscriptum. Præcipitur enim in Exodo: Si emeris Exodi 21. seruum Hebræum, sex annis seruiet tibi, in septimo egredietur liber. Id etsi omni seruo Hebræo præstandū erat, maximè tamen prudenti, fideli & diligenti, vt ne quid ei impedimenti fieret, sed cum honore & præmio dimitteretur. Iere. 34. queritur Dominus hoc præceptum à plerisque Iudæis nō seruatum, vt qui dimissos secundum legem seruos vi reduxerint ad se, & subiugauerint in seruos. Si verò de quouis seruo cuiuscunq; nationis accipiatur dictum, intelligendum est ipsum requirere, vt ne cum seruus prudens se aliqua ratione potest redimere, dominus ob suum commodum illi neget libertatem: ideoque non dictum esse, dona illum libertate, sed non defraudes aut ne priues illum libertate, hoc est, noli impedire, si queat esse liber. Aut si voluit significare eum donandum libertate, non tam præcepti est hæc sententia quàm consilij, quo consulitur vt talis seruus aliquando pro fideli & diligenti suo ministerio libertate donetur in præmium fidelitatis eius, quo & alij serui ad fidelitatē & diligentiam prouocari possint. Et notari potest, quòd superiori versu dicatur de seruo fideli & diligenti, hinc verò de seruo prudenti,

denti: & de illo quidem dici quòd non sit lædendus, de hoc quòd non solum sit diligendus, sed etiam libertate donandus, quòd indignum sit prudentem diu seruire, qui etiam liberis dominari & imperare rectè nouit. Quod addidit de suo interpres, neque inopem derelinquas eum, de-
 Deute. 15. sumptum est ex Deutero. 15. vbi dicitur: Quem libertate donaueris, nequaquam vacuum abire permittes, sed dabis viaticum, &c.

23 Pecora tibi sunt? attende illis, & si sunt vtilia, perseuerent apud te.

P Rincipium huius sententiæ, sicut & duarum sequentium, per interrogationem est efferendum, & est sensus. Si ita tecum agit ut pecora nutrias, attende bene ad illa. Vult ergo dominum pecuarium non contentum esse debere si pecora committat curanda suis seruis, sed eam curam & diligentiam adhibere, ut pecus suam ipse sapius inspiciat & visitet, attendens num quid eis desit, & an ritè curentur, Est enim Græcis *ἰστορήσει*, hoc est, inspicere & visita. Nam oculus domini, ut est in adagio, impinguat equum. Sic Salomon: Diligenter, inquit, agnosce vultum pecoris tui, tuosque greges considera. Secundò monet, ut si vtilia sibi senserit quis esse sua pecora, non ea mox alijs diuendat, quemadmodum quidam pro more habent, sed sibi seruet, ut ipse potius quotidianum commodum ab eis percipiat, quàm alijs. Nec literalis hæc instructio est aspernanda. Non est enim honestior victus quàm ex animalibus & agricultura, quibus se patres veteris testamenti honestè felicius & quietius nutrierunt. Similia indicat Salomon post verba iam citata.

Prou. 27.

24 Filij tibi sunt? erudi illos, & curua illos à pueritia illorum.

D VO vult filijs impendi. Quoniam enim rerum bonarum ex sese ignorantia laborant, vult eos à parentibus institui, & quæ recta sunt doceri, quod ad intellectum formandum pertinet. Quoniam autem ex naturæ corruptione semper ad malum & inobedientiam magis sunt proni, quàm ad bonum, vult eos, vel, ut habent Græca, collum eorum, curuari, minisque & verberibus ad bonum flecti, idque à pueritia, quando sicut rami adhuc teneri, sunt magis flexibiles. Atque hoc quidem ad affectum formandum pertinet. Cæterum cum plerique parentes istud parum obseruent, & in pueritia filios suos per indulgentiam suæ voluntati permittant, sentiunt illos postea rigidos & inflexibiles. Sæpè enim, inquit ille, patrum segnes facit indulgentia natos. Vnde rectè docet Salomon: Stultitia colligata est in corde pueri, & virga disciplinæ fugabit eam.

Prou. 22.

25 Filiæ tibi sunt? serua corpus earum, & ne ostendas hilarem faciem tuam ad illas.

D VO item filiabus vult impendi. Primum enim, quoniam sexus ille lubricus est & simplex, multorumque infidijs expositus, & tamen pudici-

pudicitia in eo sexu maximè requiritur, ita vt ea perdita, præcipua sua commendatione sit destitutus, bene monet, vt diligenter custodiat corpus illarum, non permittendo scilicet eis nimiam libertatem euagandi, aut vt publicis intersint spectaculis, vel etiam priuatis conuenticulis parum honestis, ne periclitetur earum pudicitia, ad exemplum Dinæ, quam Dei prouidentia fedari permisit, vt cunctis fidelium filiabus duraret in exemplum. Aut ne etiam periclitetur fama pudoris illarum, & de lubricitate suspectæ habeantur. Secūdò requirit, vt ne parètes, ac potissimum pater, suam quam corde erga illas gerit beneuolentiam, nimis illis declaret ostensione hilaritatis vultus sui erga illas: sed contrà potius seueriori & grauiori se vultu, seruato tamen moderamine, illis exhibeat, tum vt ne ex beneuolentiæ significatione fiduciam peccandi vel audaciam arripiant, sed contrà potius patrem semper timeant, tum vt ne ex patris erga se blanditijs discant viris affici, & erga eos liberiores & inuerecundiores fieri.

26 Trade filiam, & grande opus feceris, & homini sensato da illam.

Quoniam sunt qui vel per amorem vel auaritiam, diutius apud se filias seruant, postquam monuit de diligentia adhibenda in filiarum custodia, per quam matrimonio fiant aptiores, rectè monet & de suo tempore elocanda filia, & cui elocanda sit; Trade, inquit, filiam nuptui, & grande opus feceris, tum quòd & tuæ filiæ hac ratione bene prospicis, quam à periculo impuditiæ liberas, & tibi, qui ab eius custodia exoneraris, tum quòd matrimonium res sit sancta, potissimum in fidei populo, in quo ex matrimonio proles expectatur Deo religiosè educanda. Secūdò monet, vt dum elocanda est, detur homini prudenti, ita vt magis habeatur respectus ad mores & prudentiam sponsi, quàm ad opes vel genus. Huc pertinet responsio Themistoclis, qui quum à quodam esset interrogatus, cuiam ex duobus suam filiam daret, improbo ne diuiti, an pauperi bono ac prudenti viro; Malo, inquit, virum qui pecunia egeat, quàm pecuniam quæ viro. Habet quidem hæc sententia doctrinam veteri testamento congruam. At Paulus noui testamenti minister non quidem contrariam, sed longè perfectiorem de hac re tradidit doctrinam, dum sic scribit Corinthijs: Qui matrimonio iungit virginem suam, bene facit: & qui non iungit, melius facit. Vt non habeant quod iuste glorientur, qui hanc Sapientis sententiam iactant contra prædicationem & commendationem cælibatus.

27 Mulier si est tibi secundum animam tuam, ne proicias eam, & odibili non credas te in toto corde tuo.

Rursum repetit præceptum de vxore, monens vt si quis vxorè nactus est quam desiderauit, aut quæ ipsius ingenio congruat, (vtròq; enim modo accipi potest illud; secundum animam tuam) eam nequaquàm eiciat è

domo sua, nec repudiet, sed contrà retineat & diligat. Si autem nactus sit eam quæ odibilis sit ob morum improbitatem & loquacitatem, non tamen monet ut eam à se proijciat, quamvis id lex permetteret, sed ne se illi nimium credat, sic ut totum suum cor ei aperiat, & secreta sua pandat, ne alijs ea prodatur, & eueniat quod Sampsoni ex Dalila. Vnde & Michæas monet: Ab ea quæ dormit in sinu tuo, custodi claustra oris tui. In Græcis postrema illa pars; in toto corde; connectitur cum sequenti sententia, ut tantum sit in secundo membro; odibili non credas te; vel, ut est Græcè, *μὴ ἰνὰ τὸ σπλάγχνόν σου*, hoc est, ne des vel non dedas teipsum, scilicet in maritum, ut prima parte moneatur, deligendam uxorem quæ placeat, & gratis sit moribus, eamque retinendam: secunda parte moneatur non assumendam quæ sit odibilis, & ob id difficulter retineri possit.

Mich. 7.

28 Honora patrem tuum, & gemitus matris tuæ non obliuiscaris.

Qvandoquidem hic tradit sigillatim præcepta ad familiam pertinentia, repetit præceptum de honorandis parentibus, patri præcipuè honorem tribuens, tanquam auctori generationis, & ei qui caput est uxoris: matris verò gemitus, quos scilicet & ante partum in utero gestatione, & in partu, & post partum in æducatione pro filio sustinuit, non obliuiscendos: sed eorum memoria eam etiam honorandam, & semper cauendum ne qua re offendatur à filio, sicque eius gemitus augeantur, & noui gemitus prioribus addantur. Sic & Tobias monuit. Honorem habebis matri tuæ omnibus diebus vitæ tuæ. Memor enim esse debes quæ & quanta pericula passa sit propter te in utero suo. Quo autem filios ad officium suum prouocaret Sapiens, ob oculos eorum proponit præcipuum inter omnia beneficium quod per eos sunt assecuti, dicens:

Tob. 4.

29 Memento quoniam nisi per eos natus non fuisses, & retribue illis quomodo & illi tibi.

Multa scripta non habent, natus, sed tantum, nisi per eos non fuisses. quod amplius quid significat, sed ad rem parum facit. Vult enim filios meminisse se vitam & esse accepisse etiam à Deo, tamen per eorum ministerium & operam, & ob id non paruam gratiam eis referendam, sed summam, quemadmodum summam ab eis acceperunt. Græca subliorem habent sensum. Sic enim est; Memento quod per eos natus es, & quid reddes illis, sicut illi tibi? Quo significatur parè gratiam à filiis non posse parentibus rependi, ut nunquam se satisfacere posse existiment, à quibus habent quod quicquam possint, iuxta illud: Dijs, parentibus, atque magistris nunquam redditur æquiualens.

30 In tota anima tua time Dominum, & sacerdotes illius sanctifica.

Post præcepta familiam concernentia, tradit præcepta religionis, docens quomodo se quisque gerere debeat erga Deum, & propter Deum, erga eius

eius ministros, sacerdotes. Coniungit autem in tribus sententijs sacerdotes cum Deo, in singulis aliquid Deo tribuendū monens, & propter Deum aliquid sacerdotibus, quod congruat ei quod Deo tribuendū est. In prima ergo monet vt in tota anima timeatur Deus, hoc est, in reuerentia & veneratione habeatur. Est enim Græcis *λαλᾶς*, hoc est, reuerere. Et in scripturis sæpe timor Dei ponitur pro reuerentia & veneratione ei debita. Huic congruit quod de sacerdotibus adiungit: Et sacerdotes eius sanctifica; vel, vt est Græcis, *δαύμασε*, admirare vel suspice. Sicut enim Deus est ob excellentiam suam venerandus, ita & sacerdotes eius propter ministerium eius suspiciendi sunt, & in veneratione habendi. Idem nostra lectio significabit, si, sanctifica, exponatur pro sanctos habe & reputa, quomodo accipitur in oratione dominica, cum dicitur: Sanctificetur nomen tuum; hoc est, sanctum habeatur & venerandum. quomodo enim alioqui sacerdotes Dei, à subditis sanctificarentur? Quod autem sanctum habemus, id reueremur & in magno honore habemus.

31 In omni virtute tua dilige eum qui te fecit, & ministros eius non derelinquas.

Post reuerentiam Dei secundo loco etiam dilectionem eius tanquam creatoris, & proinde authoris omnium bonorum requirit. Cui congruit, quod ex dilectione Dei, ministri eius non sint derelinquendi, hoc est, etiam ipsi sint diligendi, ita vt de necessarijs omnibus eis prouideatur & subueniatur. Alluditur enim ad id quod in lege toties præcipitur, vt Deuter. 12. Caue ne derelinquas Leuitem in omni tempore quo versaris in terra. Pro, ministros, Græcè est *λατρουρῶν*, quod significat non quosuis ministros, sed eos qui sacris operantur. Deut. 12.

32 Honora Deum ex tota anima tua, & honorifica sacerdotes, & propugnato cum brachijs.

Tertio loco requirit honorem Dei, & propter eum honorationem sacerdotum, & loquitur non de honore reuerentiæ interioris, de quo dictum est in prima sententia, sed de honore externo per oblationem sacrificiorum, primitiarum, & decimarum Deo debitarum. de quo dicitur Prouerb. 3. Honora Dominum de tua substantia, & de primitijs frugum tuarum. Per hæc sic vult Deum honorari, vt etiam honorificentur sacerdotes. Nam honor in scripturis sæpè pro subuentione ponitur, vt cum dicit Paulus: Qui bene præsumt presbyteri, duplici honore digni habeantur. Ne enim, quoniam dixit sacerdotes non derelinquendos, sed eis subueniendum, existimaretur subuentionem non esse eis debitam, sed per misericordiam eis exhibendam, rectè dicit eos honorandos, per ea per quæ Deus est honorandus. Notandum tamè Græca non habere, honora Deum, sed *φοβῶ ἑμὸν κύριον*, hoc est, time Dominum; vt significetur propter timorem Domini præcipientis, subueniendum esse sacerdotibus, Prouer. 3. Timot. 5.

dotibus, & subuentione honorandos. Quod in nostris libris additur, & propurga te cum brachijs, Græca non habent, & variè in nostris legitur. Ex scriptis enim quæ ad manum erant, quinque habebant; & propugnato cum brachijs; cuius lectionis etiam meminerunt antiquæ Concordantiæ Biblicæ, quam & verioremi puto, & ipsius interpretis. Ea cum non intelligeretur, cœptum est scribi, propurga te. Et cum etiam ea absurda videretur, quid est enim, propurga te? alij scripserunt, purga te. At, vt dixi, verior lectio est, propugnato cum brachijs, vt, propugnato, sit imperatiuus futuri temporis. Quo significatur, sacerdotes totis viribus & proprijs brachijs propugnandos & defendendos. Qui legunt; propurga vel purga te cum brachijs; intelligunt purgationem peccatorum procurandam, de laboribus manuum, per oblationes sacerdotibus factas, & eleemosynas pauperibus impendendas. Aut potius iuxta legem Dei purgationem curandam per oblationem armorum dextrorũ, qui etiam postea brachia vocantur.

33 Da illis partem, sicut mandatum est tibi, primitiarum & purgationis, & de negligentia tua purga te cum paucis.

34 Datum brachiorum tuorum & sacrificium sanctificationis offeres Domino & initia sanctorum.

Hic iam declarat se in superiori sententia locutum de honore subuentionis. Habent autem Græca & breuius & elegantius pro duobus his versibus sic: Et da partem ei (scilicet sacerdoti, nam præcessit in singulari numero *ἑστῶ*) sicut præceptum est tibi, primitias & pro negligentia, & datum brachiorum, & hostiam sanctificationis, & primitias sanctorum. Quinque ergo exiguntur, primùm primitiæ, quæ debebantur de omnibus fructibus, frumenti, olei, & vini, & arborum. Secundò sacrificia pro negligentia, quæ in Leuitico vocantur, pro peccato & pro delicto, quæ etiam noster interpret nomine purgationis videtur significasse, & non malè ab eo est additum. Nam sacrificiorum quæ pro peccato vel delicto vocantur, quædam fiebant pro purgatione, vt quæ à puerperis fiebant aut leprosis: quædam fiebant pro negligentia & admisis peccatis. Huiusmodi sacrificia, excepto eo quod cremandum erat in altari, adipe scilicet & renibus, tota cedebant sacerdotibus, qui soli eis vesci poterant. Tertio datum brachiorum. Vbi nomen, brachiorum, non accipitur pro brachijs humanis, vt quidam ineptè satis accipiunt, intelligentes datum brachiorum, oblationem quæ fit de acquisitis proprio labore: sed accipitur pro armis dextris, qui in sacrificijs pacificorum cum pectusculo cedebant sacerdoti, cum reliquæ carnes ad offerentes redirent, qui eas coram Domino edebant. In Leuitico enim vbicunque nos legimus de armo dextro, Græcis est *βραχίον δεξιόν*, hoc est, brachium dextrum. Nomen enim *βραχίον* apud illos etiam armum significat, sicut & apud nos quandoque nomen brachij. Quartum est sacrificium sanctificationis, quo significatur illud

illud sacrificium quod à Nazareis fiebat, non pro negligentia aliqua aut purgatione, sed pro singulari aliqua obtinenda sanctificatione. de quo est Numer. 6. Quintum est, primitiæ sanctorum, pro quo noster Num. 6, vertit, initia sanctorum, cum sit etiam hic dictio ἀρχαί, quam mox superius vertit primitias. Credo autem per primitias vel initia sanctorum, intelligendam eam decimarum portionem, quam ex omnibus decimis Leuitæ debebant persolvere sacerdotibus, decimam scilicet decimarum, quæ ante omnia & ex optimis erat reddenda, vt est Numer. 18. & dicitur, primitiæ sanctorum, quia decimæ erant sancta, & Domino sanctificata. Itaque ordine conuenienti post ea quæ à filiis Israël dabantur sacerdotibus, etiam subiungitur quæ à Leuitis, quorum erant decimæ, eis debebantur, sicque vniuersa penè his quinque complexa sunt quæ sacerdotum erant. Quod nos legimus; de negligentia tua purga te cum paucis; existimo sic accipi posse, vt significetur, si quis non possit sacrificium diuitum offerre, saltem pauca illa & parua offerat quæ à pauperibus exiguntur.

35 Et pauperi porrige manum tuam, & perficiatur propitiatio & benedictio tua.

Non vult satis esse vt ex bonis à Deo concessis sacerdotibus dentur quæ secundum legem eis debentur, sed vult ex eisdem bonis etiam Dei intuitu pauperibus subueniendum esse, vt præcipitur Deut. 15. Deut. 15, vt, inquit, perficiatur benedictio tua, hoc est, vt perfecta sit tua beneficentia, largitio & liberalitas, significans imperfectam eam fore, si tantum conferantur debita sacerdotibus. Prima enim beneficentia debetur sacerdotibus ac ministris Ecclesiæ, quorum summis officijs spiritualibus, gratiam temporalem referre debemus. Post eam tamen non est negligenda illa quæ pauperibus est impendenda, quorum etsi nulla in nos extent merita, eos tamè à nobis Dominus vult beneficentia nostra sustentari. Ea hic significatur nomine εὐλογίας, hoc est, benedictionis, quemadmodum & apud Paulum, dicentem: Qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Addidit interpres nomen, propitiatio, nec malè. Per eleemosynam enim obtinetur perfecta peccatorum propitiatio, quæ incipitur per sacrificia, iuxta illud Saluatoris: Date eleemosynam, & ecce omnia munda sunt vobis. Potest quod dicitur de benedictione, etiã intelligi de diuina benedictione quæ per eleemosynam perfecta obtinetur, iuxta illud Pauli: Qui administrat semè seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semè vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, &c. Sed prior intelligètiã videtur solidior.

36 Gratia datus in conspectu omnis viuentis, & mortuo non prohibeas gratiam.

Dictio, datus, genitiuus est quartæ inflexionis, pro dono positus, pro quo quidam corruptè legunt, datur, vel, data, quidam etiam non male

malè habent genitium, dati, pro, doni. Est autè Græcis χάρις δόματθ, vt certum sit dictionem, gratiæ, esse nominatiui casus, non ablatiui: quomodo accepit Dionysius, coniungens hæc verba cum præcedentibus hoc modo; vt perficiatur benedictio tua tibi impendenda in conspectu omnis viuientis in die iudicij, gratia dati, hoc est, propter eleemosynam pauperibus datam. Qui Græca obseruant sic intelligunt; Coram omni viuente est gratia doni, hoc est, donum habet gratiam apud omnes viuentes; & gratiosa est apud omnes viuos largitio. Quo significatur imprimis & maximè viuis benefaciendum esse, qui beneficia sibi impensa videre & agnoscere, & per ea iuari possunt. Ne tamen propterea solis viuis putaretur gratia & beneficium impendendum, subiungit; & mortuo non prohibeas gratiam, hoc est, non deneges ei tuam beneficentiam. Est autem multiplex gratia & beneficium, quod mortuis impendi potest & debet. Et primum quidem beneficium sepulturæ, quod in Tobia commendatur. Secundū beneficium orationis & oblationis pro eorum salute, exemplo Iudæ Machabæi nobis in scripturis cōmendatum, ad quod beneficium hîc etiam Sapientem istum, qui circa tempora Machabæorum fuit, respexisse satis intelligi potest ex eo, quòd gratiam mortuis exhibendam coniungat cum gratia pauperibus præstanda, sicut & Tobias cap. 4. post præceptum de facienda eleemosyna subiicit: Panem tuum & vinum tuum super sepulturam iusti, &c. significans hoc faciendum per eleemosynæ collationem, viuis propter mortuos faciendam: non autem id faciendum ritu Gentilium, qui superstiosè panem & vinum collocabant super suorum sepulchra. Tertium beneficium est, vt ipsorum posteris & relictis orphani defendantur, & consolatione erigantur. Quartum, vt illorum fama defendatur, & eorum nomen pro meritis honoretur. Contra huius Sapientis piam monitionem faciunt hodie nostri hæretici, qui quod est præcipuum beneficium defunctis vtile, eis non solum non ipsi impendunt, sed omnino prohibent impendi.

Tobia 4.

37 Non desis plorantibus in consolatione, & cum lugentibus ambula.

Illud, in consolatione, additum est explicationis causa, nec malè. Pro, ambula, Græcis est πένθοσθ, hoc est, luge, vt idem dicatur quod à Rom. 12. D. Paulo: Gaudere cum gaudentibus, & flere cum flentibus. Duo ergo exiguntur, vt scilicet & verbis consolatorijs, & luctus communione adsimus plorantibus. Nam mœroris alleuatio non solum est in sermone, sed etiam in doloris communicatione, cuius lachrymæ sunt testes. Sic Iob 30. Iob se fecisse testatur, dicens: Flebam quondam super eo qui afflictus erat, & compatiebatur anima mea pauperi. Accedet nostra lectio Græcis, si intelligatur; ambula cum lugentibus; hoc est, coniunge te illis, eosque imitare. Porrò sicut rectè post officium mortuis impendendum, subiicit de beneficentia plorantibus præstanda, quia mortui causam præ-

sent

bent, suis plorandi. ita rectè etiam iungit præceptum de eo quod ægrotis est exhibendum, qui mortuis vicini sunt.

38 Non te pigeat visitare ægrotum. Ex his enim in dilectione firmaberis.

Rectè dicit, non te pigeat, quia à visitatione ægrotum, tanquam re parum læta, multi pigritia quadam retardantur & retrahuntur. Nec amplius requirit quàm visitare ægrotum, tum quòd ex superioribus sententijs satis intelligatur quid ægrotis sit cùm visitantur impendendum, consolatio scilicet, & subuentio si pauperes sint: tum quòd ipsa per se visitatio magnum eis subleuamen adferat, cùm scilicet intelligunt se non negligi. vnde inter opera misericordiæ Christus recenset: Infirmus fui, & visitastis me. Quod sequitur; ex his enim in dilectione firmaberis; ad omnia prædicta charitatis officia pertinet, quæ pauperibus mortuis, sanis & languentibus sunt impendenda. Est autem Græcis, pro, in dilectione firmaberis, ἀγαπήσεις, hoc est, diligèris, à Deo scilicet & ab hominibus, apud quos hunc fructum impensæ charitatis consequimur, vt vicissim summam apud eos benevolentiam & gratiam obtineamus. Proinde quod nos habemus, in dilectione firmaberis, quamuis ferè intelligatur de dilectione actiua, vt sit sensus: Per hæc fiet vt dilectio tua in te crescat, & firmior fiat, quia charitas crescit ex operibus, sicut habitus ex iteratis sapius actionibus: tamen vt habeatur sensus originalis, potius intelligendum est de dilectione passiua, vt sit sensus: Ex his fiet vt magis diligaris, & charior fias tum Deo tum hominibus.

Matt. 25

39 In omnibus operibus tuis memorare nouissima tua, & in æternum non peccabis.

Occasione habita de mortuis, rectè tandem monet, nunquam intermittendam memoriam nouissimorum hominis, quæ rectè quatuor numerantur, mors scilicet, iudicium Dei, infernus, & vita æterna: quamuis ad duo priora crediderim Sapientem maximè respexisse, in quibus & duo posteriora includuntur. Si quis enim in omnibus quæ vel cogitat, vel loquitur, vel facit, recogitet certò sibi imminere mortem, eiusque tempus esse maximè incertum, vt in singulas horas incidere possit, cogitet etiam, post mortem mox iudicium Dei iustissimum subeundum esse, quod nulla quis ratione effugere possit, facile se cohibebit ne quid saltem grauiter peccet. Vnde & Ecclesiastes hac ratione monet peccata cauere, quem videri potest noster hic imitatus: Lætare, inquit, iuuenis in adolescentia tua, & in bono sit cor tuum, & ambulā in vijs cordis tui, & scito quòd pro his omnibus adducet te Deus in iudicium. Simile habet cap. 12. in fine. Et Platonis quoque sententia est, teste D. Hieronymo in epistola ad Heliodorum; Omnè sapientum vitam, meditationem esse mortis. Porrò sola mortis meditatio, sine iudicij secuturi respectu, magis incentiuum est ad vitia, vt patet in his qui dicunt: Manducemus & bi-

Eccles 12.

Isaiæ 56. & bibamus, cras enim moriemur. Venite ergo & fruamur bonis quæ
 Sapien. 2. sunt, & vramur creatura tanquam in iuuentute celeriter. Vnde olim in
 diuitum epulis apud Ægyptios, vnus quispiam cadauer ligneum, quàm
 proximè ad verum effectum ostendit singulis, dicens: In hunc intuens
 pota, & oblecta te, talis post mortem futurus. Quanquam sit dubium
 quo animo id fecerint, vtrum vt moderatius fruerentur voluptatibus,
 conditionis suæ memores, an auidius, vtpotè mox abituris. Notandum
 autem Græca pleraque habere, ἐν παντί τοῖς λόγοις; in omnibus sermoni-
 bus; sunt tamen etiam qui habent non λόγοις, sed ἔργοις, hoc est, ope-
 ribus, quomodo legit noster interpres.

CAPVT OCTAVVM.

1 Non litiges cum homine potente, ne incidas in manus il-
 lius.

Vm superiori capite docuerit Sapiens quid quisque diuer-
 sis sigillatim personis præstare debeat, hoc capite & se-
 quenti multis præceptis negatiuis docet potissimum quid
 diuersis hominum generibus non debeat præstari. Itaque
 imprimis proponit certa hominũ genera, quos dicit nõ esse
 irritandos, & ad pugnam vel contentionem prouocandos
 inter quos primũ monet abstinendum à potentibus. Pro, litiges,
 Græcis est Διαμάχῃ, quæ dictio etsi etiam litigare significet, sicut acci-
 pitur in tertia sententia, propriè significat pugnare & dimicare; quæ
 significatio hic magis conueniret, vt intelligatur cum potente non esse
 depugnandum, & viribus certandum, ne quis incidat in manus illius,
 & ab illo viribus superiore vincatur, & durè tractetur. Rectè tamen
 etiam intelligitur iuxta versionè interpretis, cum potentibus & magni
 nominis & autoritatis viris non esse temerè vel iurgandum, vel etiam
 in foro litigandum, ne fortè per potentiam suam vel suorum, aduersa-
 rium suum opprimant, seque vindicent & vlciscantur. Quanquam enim
 lege charitatis, quantum fieri potest, cum nemine sit litigandum, ma-
 ximè tamen prudentia requirit, vt ne cum potentioribus lites susci-
 piantur, quòd ab illis plus sit periculi. Proinde hæ admonitiones sunt
 accipiendæ tanquam instituta moralia, ad tranquillam vitam vtilia, non
 autem sic, vt contrarium agens mox peccet in Deum, sed magis in pro-
 prium commodum.

2 Non contendas cum viro locuplete, ne fortè econtrà consti-
 tuat litem tibi.

Græcis est, μή ποτι ἀντιτίθῃ σε τὴν ὀλίγην, hoc est, ne forte statuat
 contra te pondus, id est, ne fortè suis diuitijs te prægrauet in iudi-
 cio, & etiam si iure non te vincat, sua tamen pecunia efficiat, vt melio-
 rem